

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti
Ivana Lučića 3, Zagreb

Diplomski rad

***Zaštita spomenika kulture u Koordinacionom regionalnom
prostornom planu Gornjeg Jadrana od 1970. do 1972. godine***

Studentica: Ira Volarević
Mentor: dr. sc. Franko Ćorić

Zagreb, 15. rujna 2016.

SADRŽAJ

Sadržaj.....	2
1. Uvod.....	3
2. Povijesni i društveni okvir.....	5
3. Planiranje jadranskog područja prije jadranskih projekata	8
3.1 Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja	10
3.2 Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata Jadranskog područja.....	12
3.3 Kulturna baština u prostornom planu Jadrana	14
4. Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana.....	20
4.1 Organizacija projekta Gornji Jadran	21
4.2 Osnovne postavke i ciljevi plana	22
4.3 Tok radova	24
4.4 Glavne postavke, ciljevi i metode rada	27
4.5 Završni izvještaj	30
5. Zaštita spomenika kulture u Koordinacionom regionalnom prostornom planu Gornjeg Jadrana.....	32
6. Neki problemi jadranskih projekata	38
7. Zaključak.....	40
Literatura	41

1. UVOD

Proces prostornog planiranja u SFR Jugoslaviji započeo je već krajem 1950-ih godina te je prvo bio usmjeren na ona područja čija je zaštita te pravilna namjena bila iznimno važna. Radilo se prvenstveno o priobalnom području te dijelu Alpi unutar granica države jer se smatralo da upravo ta područja imaju najveći turistički potencijal, a samim time bila su i suočena s mogućim problemima u urbanističkom smislu. Kako bi se ti problemi izbjegli te kako bi se potaknuo kontroliran i uspješan turistički razvoj, započete su i realizirane *mnoge planerske akcije, koje polaze od priprema općih uvjeta planiranja, izrade regionalnih prostornih planova, urbanističkih planova i velikog broja detaljnih urbanističkih planova i projekata*.¹ Međutim, svaki od tih planova i projekata bio je usmjeren na određeni grad, regiju ili neko posebno područje, odnosno oni nisu bili međusobno povezani, niti se pokušavalo iskoristiti ih kao osnovu za generalni plan razvoja čitave zemlje. Također, svi su bili usmjereni na pojas neposredno uz Jadransko more ili na specifična područja u unutrašnjosti, pa su veliki dijelovi današnje Dalmacije, Istre i zaleđa bili zanemareni. Još jedan problem bila je činjenica da je gotovo svaki od tih planova rađen po različitim metodologijama, u različitim mjerilima i u svrhu ostvarenja različitih ciljeva, pa je bilo nemoguće povezati ih u smislenu cjelinu.

Ipak, u drugoj polovici 1960-ih, država je počela formirati nove politike *na području urbanizacije, regionalnog razvoja i prostornog uređenja; modernizirano je zakonodavstvo, upravne i stručne službe, a učestali su i naponi za usvajanje suvremenih metoda i tehnika regionalnih i urbanističkih planiranja*.² Takve mijene omogućile su i potaknule pojedine savezne republike da počnu izrađivati prostorne planove svojeg teritorija i krenu razmišljati o planovima regionalnog razvoja.

Kada je Vlada SFR Jugoslavije prepoznala puni turistički potencijal priobalnog područja države, provela su se razna istraživanja koja su trebala poslužiti kao osnova razvoja tog područja te njegovog pretvaranja u turističku meku. Naravno, rezultati tih istraživanja uputili su na mnoge postojeće probleme vezane uz urbanističko uređenje te uz zaštitu prirodnih i prostornih vrijednosti. Shvaćajući da se radi o velikom pothvatu, Vlada SFR Jugoslavije obratila se za pomoć Ujedinjenim narodima te je započela obuhvatna izrada regionalnog prostornog plana čitave jadranske regije, uključujući i niz generalnih i detaljnih urbanističkih rješenja.³ Kako je prostor jadranske regije jako velik i obuhvaća prostore tadašnje četiri savezne republike (SR Slovenije, SR Hrvatske, SR Bosne i Hercegovine te SR Crne Gore), odlučeno je

¹ Gašparović, 1972: 3

² Gašparović, 1972: 3

³ Gašparović, 1972: 3

da će se izraditi dva regionalna plana – jedan za teritorij Južnog Jadrana (od Splita do najjužnije točke jadranske obale unutar granica SFR Jugoslavije), a drugi za teritorij Gornjeg Jadrana (od Splita do najsjevernije točke jadranske obale unutar granica SFR Jugoslavije). Nakon što je tzv. Projekt Južni Jadran dovršen, počela je izrada *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* (KRPPGJ), koji se smatrao logičnim nastavkom tog prvog plana pa su se prilikom njegove izrade koristili dotada izrađeni i prikupljeni materijali, njihovo vrednovanje i osnovne metodološke postavke. Naravno, u obzir su uzete sve specifičnosti područja Gornjeg Jadrana i njegove različitosti u odnosu na Južni Jadran, pa je metodologija rada prilagođena novim okolnostima i zahtjevima.

Cilj ovog diplomskog rada jest dati kratki povijesni pregled razvoja jadranskog područja, objasniti njegov položaj i ulogu u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji te razloge zbog kojih se pristupilo njegovom vrednovanju i prostornom planiranju. Nadalje, dat će se kronologija razvoja ideje te realizacija prostornog planiranja jadranske obale od kraja 1950-ih do početka 1970-ih godina i to kroz različite prostorne planove, programe razvoja te relevantne članke pisane u tom razdoblju. Naglasak će biti na pitanju zaštite kulturne baštine, prvenstveno u okviru *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*. Autorica će pokušati što konciznije opisati ideje aktivne zaštite unutar obuhvatnih zahvata prostornih planiranja, te navesti i objasniti na koje sve načine dobre zamisli konzervatora, povjesničara umjetnosti, planera i drugih autora brojnih studija o kojima će biti riječ nisu zaživjele u praksi (u potpunosti, a često i uopće) te zašto smo i danas u velikoj mjeri suočeni sa sličnim problemima.

2. POVIJESNI I DRUŠTVENI OKVIR

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija nosi svoj naziv od 1963. godine, no u istom obliku i sastavu postoji od 1945. godine kada je osnovana kao Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Kao što joj i sam naziv govori, radi se o državi nekoliko južnoslavenskih i drugih naroda okupljenih u savezne republike (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija) koje zajedno čine jednu državu. Upravo takav državotvorni poredak, ali i specifični društveno-povijesni uvjeti razvoja svake savezne republike rezultirali su snažnom regionalizacijom zemlje. To ne bi nužno bio nepremostiv problem, no te mnogobrojne regije bile su na nejednakim i vrlo često osjetno različitim stupnjevima razvoja, bile su nepovezane, njegovale različite tradicije te se razvijale u različitim političkim, društvenim i gospodarskim uvjetima. Sve to osobito vrijedi za jadransko područje, koje zbog geografske strukture i povijesnog razvoja nije bilo organski povezano s dubljim kontinentalnim zaleđem još od rimskog doba.⁴ Iako su u razdoblju ranog srednjeg vijeka upravo jadranski, odnosno dalmatinski gradovi bili središta političke moći tadašnjih državnih zajednica, nakon njihovog preseljenja na sjever (na područje Hrvatske i Slavonije) važnost tih priobalnih gradova u odnosu na one kontinentalne počinje opadati. Tome ne pridonosi ni činjenica da je Dalmacija imala burnu povijest i dugo bila pod vlašću raznih država i naroda te gotovo prečesto mijenjala svoj teritorijalni opseg. Posljedice takvih teritorijalnih i političkih previranja osjetile su se i na broju te kretanju stanovništva: u ranijoj povijesti stanovništvo se u bijegu od neprijatelja selilo ili na otoke ili u smjeru zaleđa, dok je u novije vrijeme migracija dobila ekonomski karakter pa je značajan dio stanovnika još u 19. stoljeću počeo emigrirati u druge europske zemlje pa čak i na druge kontinente. Tek je uspostavom Banovine Hrvatske 1939. godine područje Dalmacije gotovo u cijelosti pripojeno ostatku Hrvatske, što je ponovljeno nakon Drugog svjetskog rata formiranjem Savezne Republike Hrvatske unutar SFR Jugoslavije. Ipak, to je bio tek prvi korak u realnom integriranju tih područja. Osnovni je problem bila zemljopisna konfiguracija priobalnog pojasa, odnosno činjenica da nije bilo mnogo povoljnih prirodnih veza između obale i zaleđa. Postojala je željeznička mreža još od razdoblja austrijske vladavine u 19. st., no nije bila dovoljno razvijena za novopobuđene potrebe države. Stoga je Vlada smatrala da je imperativ prometno povezati jadransko područje s ostalim dijelovima države jer je to bio preduvjet za industrijski razvoj kako Jadrana tako i cijele države. SFR Jugoslavija se zdušno posvetila industrijskom razvoju, a upravo je priobalno područje imalo značajan industrijski potencijal, prvenstveno zbog velikog broja lučkih gradova i tradicije klasičnih pomorskih

⁴ Gašparović, 1972: 4

privrednih grana poput pomorske trgovine, brodogradnje i sl. Naglasak je ipak stavljen na izgradnju novih i modernizaciju postojećih luka jer se smatralo da *pomorska orijentacija zemlje ne znači samo razvoj područja uz morsku obalu, već orijentaciju privrede cijele zemlje na korištenje povoljnijih uvjeta uključivanja u svjetsku privredu upotrebom najjeftinijih prijevoznih putova.*⁵ Drugim riječima, prepoznata je činjenica da je prijevoz pomorskim putevima najisplativiji te je odlučeno tu novu spoznaju maksimalno iskoristiti. Istovremeno se radilo i na obnovi nedovoljnog broja postojećih, te prvenstveno izgradnji novih kopnenih puteva koji su trebali povezati sve te lučke gradove s ostatkom države, odnosno čitavim kontinentom. Izgrađena je Jadranska magistrala u smjeru zapad-istok, odnosno sjeverozapad-jugoistok, nove prometnice u pravcu sjever-jug, a ulagalo se i u željeznice. Vlada je bila odlučna u namjeri da maksimalno probudi gospodarske potencijale jadranske regije. S druge pak strane, jedna druga gospodarska djelatnost razvijala se bez ikakvog aktivnog poticaja te polako ali sigurno dobivala na zamahu. Radilo se, naravno, o turizmu. Prirodna bogatstva ove regije privlačila su brojne domaće i strane turiste daleko prije no što su stvoreni infrastrukturni preduvjeti za njihov dolazak i prihvata. Nedostatak ikakvog dugoročnog plana i programa rezultirao je različitim negativnim posljedicama, primjerice stihijskom izgradnjom ugostiteljskih objekata i neadekvatnom brigom o kulturnim dobrima. Stoga je, *polazeći od [svih ovih] saznanja, SFRJ još od godine 1963. pristupila sustavnom proučavanju mogućnosti formiranja osovine razvoja u smjeru istok-zapad, koji bi pratio obalu i za koji bi se mogao utvrditi interes zajednica svih jugoslavenskih naroda, koji bi djelovao povoljno na razvoj cijelog jadranskoga područja i u smjeru ravnomjernog razvoja cijele zemlje.*⁶ Ta sustavna istraživanja rezultirala su s nekoliko tzv. „planerskih akcija“, točnije *Programom dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja iz 1967. godine, Prostornim planom Slovenskog primorja, Regionalnim prostornim planom Istre, Prostornim planom Julijskih Alpi, Prostornim planom dijela Soče te Regionalnim prostornim planovima metropolitiskih područja Ljubljane i Zagreba.*⁷ Kako je najveći dio tih planerskih akcija bio usmjeren na područje uz Jadransko more, došlo se do zaključka da taj prostor zahtijeva dugoročni plan razvoja. Također je bilo posve jasno da će na takvom planu trebati raditi vrlo velika skupina ljudi različitih specijalizacija, pa je odlučeno da se za provođenje takvog plana Vlada obrati Ujedinjenim Narodima za pomoć kako bi čitava planerska akcija bila što uspješnija. Prozvana Jadranskim Projektom, akcija regionalnog prostornog planiranja jadranskog područja podijeljena je u tri

⁵ Gašparović, 1972: 5

⁶ Gašparović, 1972: 6

⁷ Gašparović, 1972: 6

faze – Projekt Južni Jadran (obuhvatio je prostor od Splita do najjužnijih granica SFR Jugoslavije, a započet je 1967.)⁸, Projekt Gornji Jadran (obuhvatio je prostor od Splita do najsjevernijih granica SFR Jugoslavije, a započet je 1970. godine)⁹ te tzv. Jadran III (taj se projekt bavio isključivo zaštitom čovjekove okoline, a započet je 1972.)¹⁰.

⁸ Mattioni, 2003: 13

⁹ Mattioni, 2003: 15

¹⁰ Marasović, 1985: 102

3. PLANIRANJE JADRANSKOG PODRUČJA PRIJE JADRANSKIH PROJEKATA

Prostorno planiranje jadranskog područja ima višegodišnju povijest, a Jadranski projekti provedeni u suradnji s UN-om kruna su tih planerskih akcija. Prvi koraci u tom smjeru bili su maleni, odnosno najraniji su planovi bili vrlo specifični i usmjereni u nekoliko važnih pravaca i bilo bi *suviše pretenciozno tvrditi da se na početku radova prostornog planiranja jadranskog područja pošlo od svih danas prisutnih teoretskih stavova, od sagledavanja makroprostora SFRJ i Srednje Evrope [te] da je inicijativa za novo vrednovanje jadranskog područja proistekla iz izrade prostornih planova za to područje.*¹¹ Zapravo se krenulo od prilično uskih i specifično usmjerenih ciljeva, koji su pak otvorili put otkrivanju brojnih drugih specifičnih problema, a onda i sagledavanju šire slike prostorne problematike. Gašparović takav razvoj interpretira kao netipičan u smislu da se krenulo od specifičnog ka općem, dok je uobičajena metoda razrade prostornih planova da se krene od makroprostora i gospodarske analize ka pojedinačnim gradovima i urbanističkim planovima.¹² Ipak, smatra da time nije nastao nikakav gubitak te da bi obje metode dale jednake zaključke.

Moglo bi se reći da je sve zapravo počelo 1959. godine s inicijativom za izradu prostornih planova jadranskog područja koju je pokrenulo Urbanističko društvo Hrvatske.¹³ Osnovni cilj te inicijative bila je izrada planova za zaštitu prostora uz Jadransku magistralu, koja je tada još uvijek bila u fazi gradnje, od neadekvatnog korištenja. U samoj je realizaciji plan proširen kako bi obuhvatio brojne probleme i poteškoće koji su postojali u praksi i koji su efektivno kočili realizaciju same te inicijative, ali i bilo kakvog drugog prostornog plana i programa. Osnovni preduvjet za izradu bilo kakvog prostornog plana jest analiza pojedinih (za svaki plan određenih) kvalitativnih i kvantitativnih elemenata kakvi su sada te kakvi želimo da budu u određenom budućem vremenskom periodu. Za jadransko područje nisu postojale takve analize, pa je odlučeno da će se napraviti kako bi se konačno mogla provesti željena politika razvoja i zaštite užih ili širih područja. Tako su se inicijalni planovi za zaštitu prostora od nekontrolirane i neodgovarajuće turističke izgradnje postupno pretvorili u regionalne prostorne planove jadranske obale i zaleđa. U principu, turizam je bio glavni inicijator svih planerskih akcija na području Jadrana. Upravo 1950-ih godina počeo se pojavljivati kao unosna gospodarska grana, a u manje razvijenim zemljama (kakva je tada bila i SFR Jugoslavija) postao je ključan faktor razvoja. Problem je bio što se turizam razvijao jako brzo i potpuno

¹¹ Gašparović, 1971: 37

¹² Gašparović, 1971: 37

¹³ Gašparović, 1971: 37

nekontrolirano, što je dovelo do negativnih posljedica poput nekontrolirane izgradnje i preoblikovanja prostora. No još je veći problem bila i činjenica da država nije upravljala razvojem turizma pa tako i nije ostvarivala svoj puni potencijal ni maksimalnu moguću zaradu. Turizam je bio idealna gospodarska grana za državu poput SFR Jugoslavije koja je imala područje poput Jadranskog mora, jer ono ima sve moguće prirodne predispozicije za privlačenje velikog broja ljudi. Ali, da bi se ostvario njegov puni potencijal, turizam se morao planirati i to paralelno s drugim gospodarskim granama te u okviru prostornog planiranja. Gašparović tako objašnjava da turizam za sobom povlači potrebu rješavanja prometnih problema (*savladavanje uskih grla u prometu*), problema opskrbe i usluga, te problema adekvatnog iskorištavanja prostora na način da se zadovolje potrebe svih gospodarskih grana te zaključuje da *iz tih razloga prostorno planiranje regija s naznačenim turističkim karakterom postaje imperativ koji se ne bi mogao zadovoljiti ako se istovremeno ne bi sagledala projekcija dugoročnog razvoja takvog područja*.¹⁴ Nadalje, prepoznato je i da turizam otvara vrata međunarodnoj suradnji pa i mogućnostima razvoja ostalih gospodarskih grana, što je samo bio dodatan vjetar u leđa za izradu prostornih planova i dugoročnih programa razvoja jadranskog područja. I zbilja se nije dugo čekalo na početak konkretnih radova te je Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske 1958. i 1959. pokrenulo izradu programa dugoročnog turističkog razvoja na području čitave države i to s mnogo elemenata prostornog planiranja.¹⁵ Spomenuta inicijativa vezana uz neadekvatno korištenje područja uz Jadransku magistralu iz 1959. godine rezultirala je osnivanjem komisije za uređenje jadranskog područja u okviru Odbora za regionalni razvoj Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske.¹⁶ Komisija je djelovala jednu godinu te je od nekoliko akcija koje je inicirala završena samo jedna – studija metodološkog pristupa planiranju turističkih područja na Jadranu. Tu metodološku studiju izradili su stručni suradnici Urbanističkog instituta SR Hrvatske, a sama je metoda bila tema diskusije na posebnom savjetovanju u Crikvenici u ožujku 1963. godine, na kojem su sudjelovali razni stručnjaci, predstavnici općina i stručnih tijela te članovi Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske.¹⁷ Ta je metoda dobila svoj konačan oblik pod nazivom *Prostorno uređenje jadranskog područja; Metoda izrade prostornih planova turističkog područja na Jadranu*, a razrađena je ponajviše kako bi se mogli izraditi planovi i programi turističkog razvoja užih područja. U njezinoj su izradi sudjelovali Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistički zavod Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, stručnjaci iz

¹⁴ Gašparović, 1971: 37

¹⁵ Gašparović, 1971: 39

¹⁶ Gašparović, 1971: 39

¹⁷ Gašparović, 1971: 39

Republičkog zavoda za planiranje SR Hrvatske, Republički sekretarijat za saobraćaj SR Hrvatske te mnogi drugi.¹⁸ Istovremeno su se počeli raditi i neki regionalni prostorni planovi, poput dijelova regionalnog prostornog plana grada Rijeke (plan šireg gravitacijskog riječkog područja), regionalni prostorni plan splitskog kotara, prostorni planovi manjih turističkih područja u okolici Šibenika, Makarske i Ploča; također, izrađen je i veliki broj urbanističkih planova, od kojih su najznačajniji urbanistički planovi gradova Pule, Rijeke, zadarskog poluotoka, Šibenika, Splita, Ploča i Dubrovnika.¹⁹ Na žalost, ističe Gašparović, ti su urbanistički planovi većinom rađeni isključivo za uža gradska područja te su imali samo programske elemente generalnog plana koji i nisu uvijek bili dovršeni.²⁰ Godine 1963. pristupilo se i izradi regionalnog prostornog plana primorskog dijela SR Crne Gore, a on je završen 1969. No, prvi značajan korak u smjeru dugoročnog plana razvoja jadranskog područja dogodio se 1964. godine, kada je Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske pristupilo izradi *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*. Taj je program počivao na spomenutoj metodologiji, prodiskutiranoj na savjetovanju u Crikvenici 1963. godine, ali kako se radilo o velikom zahvatu, prvom takvom na području jadranske obale, primijenila su se sva iskustva i sva saznanja stečena i prikupljena prilikom izrade drugih regionalnih planova u SFR Jugoslaviji, ali i sve dostupne informacije iz iskustava drugih država. Taj je Program dovršen 1967. godine, a sljedeće je godine završila i izrada Regionalnog prostornog plana Istre, kojim je nanovo vrednovan taj najveći hrvatski poluotok te se ukazalo na njegove velike razvojne potencijale na području turizma, poljoprivrede i industrije, te njegova prometna važnost.²¹ Kulminacija svih planerskih akcija na jadranskom području bio je veliki Projekt Jadran, realiziran u suradnji s Ujedinjenim Narodima te odrađen u tri faze, uključujući i *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana*, no o tome će više biti u narednom poglavlju. Prvo se više treba reći o *Programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranskog područja* jer je on bio svojevrsan uvod u taj Projekt Jadran iz druge polovice 1960-ih.

3.1 Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja

Potaknuto problemima neorganizirane izgradnje na Jaranu, nekontroliranog turističkog razvoja te drugim prometnim i privrednim poteškoćama, Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske godine 1964. pristupilo je izradi *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja*

¹⁸ Gašparović, 1971: 39

¹⁹ Gašparović, 1971: 39

²⁰ Gašparović, 1971: 39

²¹ Gašparović, 1971: 39

jadranskog područja, a taj je dokument finaliziran i objavljen 1967. godine. Radi se o više knjiga posvećenih raznim temama – prometu, vodoprivredi, kretanju stanovništva, industriji, hortikulturalno-pejzažnoj problematici, litoralizaciji, poljoprivredi, šumarstvu, zaštiti spomenika kulture, itd. Taj je plan i program uvelike sličan kasnijim jadranskim projektima, no postoji razlika u temeljnom poticaju njihove izrade. Naime, raniji je plan i program rezultat problema nekontroliranog razvoja turizma, odnosno Gašparevićevim riječima: *Radovima na Jadranskom planu započelo se je u toku 1964. godine, kad je već postalo očito da neke pojave u turističkoj izgradnji ukazuju na to da će ekonomično korišćenje zemljišta i izgradnja turističkih objekata i infrastrukture postati jedan od ključnih problema za naše daljnje i jače učestvovanje u prihvaćanju turista.*²² S druge strane, kasniji su planovi inicirani radi dugoročnog planiranja razvoja jadranske obale u svakom kontekstu i radi općenitog napredovanja i razvoja čitave države. Stoga se može konstatirati da je *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja Jadranske obale* zapravo poslužio kao osnova za kasnije jadranske projekte, a brojni problemi uočeni prilikom njegove izrade olakšali su i usmjerili rad na Projektima Južni i Gornji Jadran. Na njegovoj su izradi sudjelovala tijela i institucije koja su kasnije radila i na jadranskim projektima, redom: Geografski institut Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, Institut za jadranske kulture u Splitu, Uprava za vodoprivredu SR Hrvatske, Opće vodoprivredno poduzeće u Splitu, Opće vodoprivredno poduzeće u Rijeci, Institut za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Republički zavod za zaštitu prirode, Institut za saobraćaj, pomorstvo i veze, Zavod za ekonomiku turizma, Republički zavod za planiranje, Republički zavod za statistiku, Urbanistički institut iz Rijeke i Urbanističke organizacije u Splitu, a sve pod vodstvom Urbanističkog instituta SR Hrvatske te u suradnji sa Zajednicom elektroprivrednih poduzeća Hrvatske i Republičkim sekretarijatom za narodno zdravlje i socijalnu zaštitu.²³ U ovom se *Programu* obala Jadranskog mora promatrala kao jedinstveno područje, odnosno poliregionalna cjelina, pa se shodno tome težilo da se svaka faza planiranja uskladi na državnoj i republičkoj, ili pak regionalnoj razini (ovisno o važnosti i obuhvatu pojedine takve faze). Koliko je ta težnja realizirana, teško je procijeniti. No pretpostavka da su se stvari u praksi odvijale puno drugačije od teorije i napisanog plana vjerojatno nije daleko od istine. Barem ne u slučaju Projekta Gornji Jadran, kako ćemo ubrzo vidjeti.

Za kontekst zaštite spomenika kulture, važna su dva poglavlja ovoga programa: *Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata Jadranskog*

²² Gašparović, 1966: 3

²³ Gašparović, 1966: 3

područja te *Kulturna baština u prostornom planu Jadrana*. Te su dvije cjeline važne jer ih se može smatrati osnovom za poglavlje o zaštiti spomenika kulture u Projektu Gornji Jadran.

3.2 Prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata Jadranskog područja

U ovom je dijelu *Programa* iznesena metodologija na temelju koje bi se trebali planirati asanacija i rekonstrukcija zaštićenih područja, a osobito u kontekstu turističkog razvoja. Na regionalnoj razini studija bi trebala sadržavati analizu postojećih uvjeta, ocjenu mogućnosti razvoja te zaključak. Analiza postojećih uvjeta uključuje opću dokumentaciju (informacije o geopodlozi, detaljnu foto dokumentaciju, informativne arhitektonske tlocrtne snimke), pregled povijesnog razvoja svih vrijednih naselja i objekata u regiji, te povijesnu, spomeničku, ambijentalnu, sadržajnu, prometnu, panoramsku, pejzažnu, tehničku i ekonomsku valorizaciju postojećeg zaštićenog fonda regije. Ocjena mogućnosti razvoja bio bi prvi kreativni čin, a temeljio bi se na prethodnoj analizi i bio prilagođen problematici i specifičnosti područja u pitanju. Konkretnije, ta bi ocjena obuhvatila sva dokumentirana razmatranja o mogućnostima asanacije kako bi se stekla ideja o obimu zahvata koji slijede. Na kraju bi se u zaključku trebalo procijeniti kakve će ekonomske posljedice dotični zahvat(i) asanacije imati na okolno područje, te kako će utjecati na društvene potrebe, a potom bi se trebala predložiti prioritnost zahvata te eventualne dopune postojećih zakona o zaštiti spomenika kulture i prirode.²⁴

Nakon donošenja regionalne studije zaštićenih područja te usvajanja zaključaka i postavki koji su u njoj iznijeti, trebao bi se izraditi program asanacije i rekonstrukcije zaštićenih objekata i područja. Taj bi program trebao uključivati osnovne podatke o postojećem stanju zaštićenih područja, objekata i prostora te razrađena predviđanja o njihovom razvoju, temeljena na topografskim, klimatološkim, demografskim, funkcionalnim, prometnim, kulturnim, ekonomskim, psihološkim te prirodnim faktorima. Nadalje, trebao bi uključivati programatsku skicu svih osnovnih zahvata i namjene zaštićenih prostora i lokaliteta, koja bi uključivala grafički prikaz ranije navedenih osnovnih podataka. Na kraju, prije izrade samog programa, trebale bi se izraditi smjernice za njegovu izradu i to prema zaključcima regionalne studije te ranije spomenutim podacima o postojećem stanju i programskoj skici. U slučaju da regionalna studija za samo područje nije izrađena, ključno je da se prije izrade samog programa prikupe barem oni nužni podaci koji bi se inače izvukli iz regionalne studije.²⁵

²⁴ Ševčik, 1967: 10–15

²⁵ Ševčik, 1967: 16–19

Nakon izrade programa i regionalne studije zaštićenih prostora, trebalo bi se pristupiti izradi generalnog rješenja asanacije i rekonstrukcije zaštićenih područja, prostora i objekata. Ono bi trebalo uključivati dokumentaciju postojećeg stanja, prijedlog glavnih zahvata asanacije, rekonstrukciju prostora i objekata s prijedlogom novih sadržaja i namjena, rješenjem prometa, prijedlogom oblikovanih zahtjeva i provjerom utjecaja novih sadržaja na pejzaž, panorame te vizure. Na kraju, u zaključku bi se trebalo analizirati kakav utjecaj i kakve posljedice asanacija i rekonstrukcija zaštićenih objekata i prostora mogu imati na razvoj čitavog grada (odnosno okolnog područja) i lokalnog stanovništva, i to u prostornom, funkcionalnom, prometnom i ekonomskom smislu, te dati smjernice o tome koje mjere poduzeti kako bi se osigurala primjena tog generalnog rješenja.²⁶

Najniža razina bio bi detaljan plan asanacije i rekonstrukcije zaštićenih prostora i objekata, koji se izrađuje za čitavo područje ili neki dio područja obuhvaćenog ranije opisanim generalnim planom. Detaljan plan trebao bi sadržavati detaljno rješenje asanacije zaštićenih površina i prostora, detaljne uvjete rekonstrukcije prostora i objekata, detaljno rješenje panorama i vizura, etapnost zahvata prema ustanovljenim prioritetima, procijenjene troškove pojedinih zahvata i njihove financijske posljedice, te tehničke elemente (primjerice detaljne prijedloge propisa izgradnje i korištenja zaštićenih prostora te sugestije i smjernice nadležnim lokalnim organima uprave).²⁷

Na kraju, sam projekt asanacije i rekonstrukcije prostora i objekata izrađivao bi se za uže prostore i neke objekte i područja koji su od veće važnosti u urbanističkom smislu, a sve na temelju postavki generalnog i detaljnog plana asanacije i rekonstrukcije. Projekt bi se trebao sastojati od programa u kojem se određuje detaljna namjena prostora i objekata na temelju prethodne dokumentacije, potreba i mogućnosti, te samog projekta koji grafički određuje sve elemente asanacije i rekonstrukcije pojedinih prostora i objekata na temelju prihvaćenog programa i postojećih mogućnosti, a u konačnici daje sve nužne podatke za izradu tehničke izvedbene dokumentacije.²⁸

Ovo je poglavlje izdvojeno kao bitno za temu ovog diplomskog rada jer donosi detaljnu metodologiju revitalizacije i asanacije zaštićenih područja, odnosno onih dijelova gradova i naselja na jadranskoj obali koja možemo nazvati i povijesnim ambijentima (tim se terminom koristi Prelog, kao što će biti otkriveno u sljedećem poglavlju). Drugim riječima, unutar *Programa* iz 1967. razrađena je detaljna metodologija za oživljavanje vrijednih objekata i

²⁶ Ševčik, 1967: 20–22

²⁷ Ševčik, 1967: 23–26

²⁸ Ševčik, 1967: 27–29

čitavih područja koja su degradirana i čija je egzistencija dodatno dovedena u pitanje ubrzanom novogradnjom koja se u to vrijeme sve više pojavljivala na jadranskom području. To pokazuje ozbiljnu namjeru da se projekti revitalizacija i asanacija doista provedu, iako su skupi, dugotrajni i često posljednji izbor investitora i projekatana. Na konferenciji održanoj u Splitu 1971. godine, s temom „Problemi i tehnika zaštite historijskih gradskih centara“, raspravljalo se o istim problemima, no izneseni su i neki primjeri uspješno revitaliziranih povijesnih centara. U tekstu pod naslovom *Metodološki postupak revitalizacije historijskih urbanih centara*, Tomislav Marasović daje detaljni pregled revitalizacije povijesnog centra Splita, a potom i prijedlog složenog metodološkog postupka o zaštiti, uređenju i revitalizaciji povijesnih centara.²⁹ Marasovićev prijedlog ne razlikuje se mnogo od Ševčikovog, samo je veći naglasak stavljen na činjenicu da se radi o spomenicima kulture te da kao takvi zahtijevaju poseban pristup. Marasović ističe da se njegov metodološki pristup uvelike temelji na konceptu aktivne zaštite, te da polazi od nekoliko osnovnih postavki: sve povijesne centre treba promatrati kao područja koja ne sadrže samo kulturno-povijesne i konzervatorske, nego i brojne druge probleme; postupak zaštite i uređenja takvih centara treba se provoditi primjenom urbanističke metodologije, koja se temelji na dokumentaciji postojećeg stanja i iscrpnim analizama; svim radovima treba prethoditi dovršen projekt, a radove treba pratiti detaljnom dokumentacijom; i na kraju, ideja revitalizacije temelji se na pokušaju da se sve spomenike kulture i povijesne ambijente treba uključiti u suvremeni život (što katkad podrazumijeva i novogradnju pa i postupke uklanjanja).³⁰ Paralele s ranije opisanom metodologijom razrađenom u okviru *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja* jasno su vidljive, što svjedoči o kontinuitetu promišljanja problema zaštite i uređenja kulturne baštine, ali – na žalost – i kontinuitetu prisutnosti tog problema. I danas smo suočeni s istim poteškoćama, prvenstveno zato što su opisani zahvati skupi, zahtijevaju puno vremena i u fazi planiranja i u fazi realizacije, te dogovor velikog broja stručnjaka s različitih područja. Upravo se tih problema dotiče Prelog u poglavlju o kulturnoj baštini u *Programu dugoročnog razvoja jadranskog područja*, o kojem će biti riječ u sljedećem dijelu rada.

3.3 Kulturna baština u prostornom planu Jadrana

Možda ključno poglavlje u *Programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranske obale* jest poglavlje o kulturnoj baštini, čiji je autor Milan Prelog i koje se temelji na radovima Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. To je

²⁹ Marasović, 1970: 125

³⁰ Marasović, 1970: 125

poglavlje, odnosno taj segment čitavog programa, važan u kontekstu teme ovog diplomskog rada jer su u njemu načeta pitanja zaštite kulturne baštine i povijesnih ambijenata unutar prostornog planiranja, a koja su kasnije obrađena i u Projektima Južni i Gornji Jadran. Ovo je poglavlje izdano kao zasebna knjiga, a sastoji se od tri dijela: prostorno planiranje i kulturna baština, Jadranska obala – prostor i vrijeme, te dokumentacija. Za potrebe ovog rada, odnosno kao uvod u problematiku zaštite spomenika kulture u *Koordinacionom regionalnom prostornom planu Gornjeg Jadrana*, važno je prvo poglavlje, jer se u drugom donosi detaljan povijesni pregled razvoja jadranske obale te njezinih urbanih cjelina, što izlazi iz okvira ovog rada. Prelog je iste godine napisao i članak s naslovom *Prostorno planiranje i kulturna baština Jadranske obale*, objavljen u časopisu *Arhitektura*, koji je usko povezan s poglavljem o kojem je riječ, a u kojem otvorenije kritizira odnos prema kulturnoj baštini unutar procesa prostornog planiranja.

U prvom dijelu Prelog objašnjava ulogu kulturne baštine u prostornom planiranju. Naime, važno je shvatiti da je svaki prostor oblikovan ljudskim i prirodnim faktorom; drugim riječima, trag ljudskih intervencija i godina života na određenom području neminovno će rezultirati određenim specifičnostima tog područja pa onda i nečime što se obično naziva regijom, pa i mikroregijom.³¹ Potpuno je logičan zaključak da sve ono što su ljudi sagradili može dugo preživjeti (često i nadživjeti svoje stvaratelje), ali i da ne može zauvijek zadržati svoju izvornu funkciju, nego se mora ili prilagoditi suvremenim potrebama i načinu života, ili propasti. Kada su u pitanju spomenici kulture, pa i čitavi povijesni ambijenti, trebalo bi biti uobičajeno da se teži njihovom očuvanju i prilagodbi novim potrebama, a ne da ih se prepusti zubu vremena te neizbježnoj propasti. Kako bi se to i postiglo, Prelog smatra *da istinski perspektivni plan ne može i ne smije biti stvaran samo u ime nekih određenih djelatnosti ili na temelju parcijalnih [...] diktata, nego u njemu moraju naći svoj izraz raznovrsni i kompleksni interesi.*³² Nadodaje da je sasvim razumljivo da razvoj života podrazumijeva određene *revizije prostornih organizacija života*, ali i da su se takve revizije do sada uglavnom vršile *improvizirano bez sagledavanja svih konzekvenca određenih zahvata.*³³ Drugim riječima, kvalitetno prostorno planiranje podrazumijeva analizu postojećih intervencija u prostoru koja uključuje i procjenu mogućnosti uključenja tih intervencija u suvremene tokove života te sam prostorni plan, jer je to jedini način da se spriječi nekontrolirana (a često i neopravdana) novogradnja, koja i prečesto narušava integritet postojeće aglomeracije te uvijek dovodi do

³¹ Prelog, 1967a: 1

³² Prelog, 1967a: 2

³³ Prelog, 1967a: 2

rasprava o odnosu starog i novog, te – naravno – i problema zaštite spomenika kulture. Prelog ističe da su upravo spomenici kulture najvažnija svjedočanstva povijesti nekog prostora jer su oni prepoznati kao važni pa su i zaštićeni određenim zakonskim regulativama, te kao takvi podređeni posebnim tretmanima.³⁴ Na području jadranske obale takvih je spomenika te povijesnih ambijenata iznimno mnogo i svi su veoma specifični u svom karakteru (zbog geografskih karakteristika Jadrana, ali i kompleksnog i dugog povijesnog razvoja). Prelog spominje *humanizirani pejzaž, koji posjeduje ne samo specifični izgled nego i specifičnu strukturu*, u kojem spomenici kulture imaju važnu ulogu.³⁵ Kako bi se i njih uklopilo u prostorne planove čiji je cilj razvoj jadranske obale, Prelog smatra da je nužno primijeniti načela aktivne zaštite, koja je sušta suprotnost tradicionalnoj statičnoj konzervaciji, te koja se temelji na *proces[u] valorizacije (pa i revalorizacije) [ekonomskih, arhitektonsko-urbanističkih, estetskih te drugih] vrijednosti, koji se ne može ostvariti bez novih intervencija u [...] prostoru*.³⁶ Kako bi objasnio problem zaštite spomenika kulture na jadranskoj obali, Prelog izdvaja tri osnovna pitanja: 1) odnos novogradnje i povijesnih ambijenata, 2) asanaciju i revitalizaciju povijesnih ambijenata te 3) valorizaciju arheoloških lokaliteta i pojedinačnih objekata u pejzažu.³⁷

Polazeći od pitanja odnosa novogradnje i postojećih povijesnih ambijenata, Prelog izdvaja tri specifične vrste tog odnosa: interpolacije (odnosno novogradnje unutar povijesnih ambijenata), novogradnje izvan povijesnih ambijenata, te općenit odnos suvremene izgradnje i regionalne arhitektonske baštine. Problem interpolacija karakterističan je ne samo za jadransku obalu, nego i u Europi općenito. Osnovna je poteškoća nemogućnost uspostave određenih pravila za takav oblik izgradnje, a na primjerima loših interpolacija vide se i druge karakteristike koje ih čine neuspjelima. Tako su neki od najčešćih uzroka oštrog sraza novogradnje i starih građevina nesklad u mjerilu, suprotnost stila tradicionalne i suvremene arhitekture te nesklad između tradicionalnih i suvremenih građevinskih materijala. Ipak, ističe Prelog, to su samo sekundarni problemi jer su iskustva pokazala da *vitalni sukobi "starog" i "novog" nastupaju u biti kao posljedica nametanja historijskim sredinama onih funkcija i sadržaja, koje one ne mogu prihvatiti bez bitnih promjena njihove strukture*.³⁸ Drugim riječima, povijesni se ambijenti trebaju prvo zaštititi uvođenjem funkcija koje će pomoći njihove građevine održati na životu i u dobrom stanju, a tek se onda treba baviti pitanjem estetske kompatibilnosti nove i stare gradnje. Dakako, to estetsko pitanje jest važno i u tom kontekstu Prelog naglašava

³⁴ Prelog, 1967a: 3

³⁵ Prelog, 1967a: 5

³⁶ Prelog, 1967a: 5

³⁷ Prelog, 1967a: 6

³⁸ Prelog, 1967a: 7

da su mnogi nesporazumi [...] proizašli iz dogmatskog stava da se bit suvremene arhitekture, pa i njene egzistencije, [identificira] s određenim izražajnim temama (kontinuirani prozorski otvori, npr.) odnosno upotrebom određenih građevnih materijala (beton, aluminij, staklo).³⁹ Zapravo, suvremena arhitektura može biti prilagodljiva stilu povijesnih ambijenata (s time da treba paziti da novogradnja ne nosi obilježja lažnog historicizma), a i najbitnije je da se svaka interpolacija dimenzijama uklopi u svoje povijesno okruženje te da i stara i nova gradnja čine strukturalnu cjelinu. Ipak, Prelog je svjestan da u praksi nema ni dovoljno znanja, ni dovoljno vremena, a ni dovoljno realne želje da se na ovako studiozan način pristupi problemu zaštite povijesnih ambijenata. S druge pak strane, novogradnja izvan povijesnih ambijenata predstavlja sasvim druge vrste problema. Za početak, gotovo je nemoguće definirati što izraz „izvan povijesnih ambijenata“ točno znači: *ponekad se granica između zaštićenog historijskog ambijenta i "slobodnog prostora" identificira sa linijom starih gradskih zidova, dok se opet ponekad nova izgradnja i prostorno i po svom sadržaju izdvaja toliko od stare jezgre da stvarno ugrožava njenu daljnju egzistenciju time što se svi tokovi savremenog života postepeno i jednostrano koncentriraju u novoizgrađenim dijelovima naselja.*⁴⁰ Posljedično, gotovo je nemoguće utvrditi pravila o odnosu novogradnje i povijesnih ambijenata u smislu udaljenosti koja između njih mora biti. Ako se radi o zatvorenom tipu povijesnih ambijenata (onih ogradenih zidinama, primjerice), očito se treba težiti održavanju njihove izoliranosti (u tom slučaju rasprava se može voditi samo o pitanju novogradnje unutar takvih ambijenata), no u slučaju otvorenih tipova povijesnih ambijenata postavlja se pitanje koliko daleko novoizgrađeni centri suvremenog života trebaju biti. S jedne se strane teži udaljavanju radi zadovoljavanja estetske i vizualne komponente, no s druge strane postoji opravdan strah da će velika distanca dovesti do propadanja povijesnih ambijenata jer oni ne mogu konkurirati multifunkcionalnosti novoizgrađenih dijelova grada ili čitavih aglomeracija. Kao treće pitanje Prelog ističe problem odnosa novogradnje i regionalne arhitektonske baštine. Ističe kako dominira suvremeni internacionalni arhitektonski stil, koji daje čak i uspješna rješenja kada se radi o *relativno velikim zahvatima kojima se ostvaruje jedna posve nova sredina, odnosno u takvim objektima, koji svojim smionim rješenjima ostvaruju u pejzažu neku novu vrijednost pa čak i sukobljavajući se oštro s prirodnom sredinom*, ali da problemi nastaju kad se taj stil primjenjuje „šablonski“.⁴¹ Ipak, kao krajnje najlošija rješenja smatra „individualnu izgradnju“ jer u tom kontekstu ne postoji arhitektonsko promišljanje, a takve su građevine najbrojnije i najviše oblikuju prostor

³⁹ Prelog, 1967a: 8

⁴⁰ Prelog, 1967a: 9

⁴¹ Prelog, 1967a: 11

jadranske obale.⁴² Naravno, nemoguće je uvesti propise koji će zakonski obvezati ljude da grade kuće na točno određen način i uvijek će postojati neprimjerene građevine, no idealno bi bilo kada bi se gradile kuće koje odgovaraju svom okruženju (tako da se prilagođavaju geografskim i klimatološkim karakteristikama, ali i specifičnostima same regije).

Sljedeće pitanje kojeg se Prelog dotiče jest pitanje asanacije i revitalizacije povijesnih ambijenata. Ističući da se takvim pitanjima nitko do tada nije ozbiljno pozabavio, otvoreno kaže da su to jedni od najhitnijih problema s kojima su jadranski gradovi suočeni. Za početak, nekakav oblik revitalizacije (doduše neorganizirane i sporadične) postoji – radi se o prodaji ili iznajmljivanju napuštenih kuća u turističke svrhe, no takvi su slučajevi malobrojni i češće stvaraju dodatne probleme jer isti ti objekti propadaju kada turistička sezona završi.⁴³ Prelog naglašava da revitalizacija podrazumijeva i obnovu pojedinačnih objekata, ali i *uspostavljanje njihovih urbanih funkcija u novoj prostornoj organizaciji*.⁴⁴ Sve te povijesne sredine nekada su bile suvremeni centri života i kao takve sadržavale su stambene objekte, ali i razne obrte, trgovine i javno-društvene institucije. Jedini način da se ta područja doista ožive jest da se sve funkcije ponovno aktiviraju, a to ne bi trebalo biti problematično jer se radi o stvarima koje bi samo upotpunile turističku ponudu i pridonijele pretvorbi države u turističku meku. Naravno, takvi su zahvati iznimno opsežni, dugotrajni i skupi, ali kao takvi čine logičan dio prostornog planiranja. Prelog je toga svjestan te napominje da se takvim rješenjima često suprotstavljaju investitori te brojne projektne organizacije, ali i da je splitski Urbanistički biro jedini projektantski kadar koji bi bio osposobljen za revitalizacijske zahvate.⁴⁵ S druge strane, i pitanje asanacije jednako je goruće, a ono podrazumijeva ne samo održavanje postojećih struktura, nego i uvođenje novih i boljih uvjeta života. Radi se zapravo o prostorima koji su izgrađeni za stambene potrebe i koje bi se lako moglo učiniti kvalitetnima ako se radikalno počiste od bespotrebnih nadogradnji te ako se modernizira infrastruktura. I u ovom slučaju, naravno, problem predstavljaju investitori koji radije ulažu u novogradnju i time dodatno otežavaju preživljavanje povijesnih cjelina.

Kao treće pitanje Prelog spominje problem valorizacije arheoloških lokaliteta. I taj se problem nikada nije sistematski rješavao, pa je u vrijeme pisanja ovog teksta i cijelog *Programa dugoročnog razvoja Jadrana* velik broj arheoloških lokaliteta bio potpuno zanemaran. Naravno, pravilan arheološki rad podrazumijeva mnogo skupog i dugog rada pa i ne čudi zašto

⁴² Prelog, 1967a: 11-12

⁴³ Prelog, 1967a: 14

⁴⁴ Prelog, 1967a: 14

⁴⁵ Prelog, 1967a: 15

se njima nije posvećivalo puno pažnje. Također, u ovom se kontekstu mogu spomenuti i brojni pojedinačni objekti koji su na putu propadanja i pretvaranja u arheološki lokalitet, a koji Preloga ostavljaju u dilemi – treba li takve objekte prepustiti propadanju ili bi bilo pametnije uključiti ih u suvremeni život.⁴⁶

Ukratko, u ovom *poglavlju Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja* jasno su navedeni svi problemi s kojima su spomenici kulture i službe za zaštitu tih spomenika suočeni u okviru prostornog planiranja. Jasno je da je prostorno planiranje složen zahvat i da zahtijeva koordiniran rad velikog broja stručnjaka s raznih područja, no to ne objašnjava činjenicu da planovi koji na papiru izgledaju idealno u praksi poprime sasvim drugačiju dimenziju. Igrom slučaja, spomenici kulture uvijek završe u onoj skupini koja izvuče deblji kraj, pa oni problemi koji su bili prisutni 1960-ih i 1970-ih i dalje more današnju Republiku Hrvatsku. Upravo opisan pametni i poželjni pristup očuvanju spomeničke baštine aktivnom zaštitom prisutan je i u Projektima Južni i Gornji Jadran. Na žalost, i problemi provođenja takvih ideja u praksi također su prisutni u oba slučaja, a upravo će o tim problemima, ali i samom Projektu Gornji Jadran biti riječi u narednom dijelu rada.

⁴⁶ Prelog, 1967a: 19

4. KOORDINACIONI REGIONALNI PROSTORNI PLAN GORNJEG JADRANA

Nakon provedenih analiza te izrade *Programa dugoročnog razvoja i plana prostornog uređenja jadranskog područja*, uviđena je važnost čitavog područja uz Jadransko more za gospodarski i turistički razvoj države, pa se Savezno izvršno vijeće SFR Jugoslavije obratilo Ujedinjenim narodima te je dogovorena suradnja na izradi projekata prostornog uređenja Jadrana. Godine 1967. započeli su radovi na Projektu Južni Jadran, a dovršeni su 1970. godine. Odmah potom, u lipnju 1970., započeli su radovi na Projektu Gornji Jadran, a privedeni su kraju 1972., objavom završnog izvještaja. Posljednji u nizu bio je tzv. Jadran III, projekt koji se bavio isključivo očuvanjem čovjekove sredine, a koji je završen 1978. godine.

Prije ulaska u detalje o velikim jadranskim projektima, važno je objasniti što je prostorno planiranje te koji su uopće ciljevi tih opsežnih projekata bili. Za početak, valja razlikovati prostorni od urbanističkog plana. Prema Marinović-Uzelcu, urbanistički se plan bavi *unutarnjim prostornim uređenjem naselja i gradova* (a može biti detaljan ili generalan), dok se prostorni planovi bave *prostornim uređenjem ukupnog prostora, tj. teritorija*.⁴⁷ Nadalje, isti autor daje kratku definiciju prostornog planiranja: *optimalni raspored ljudi, dobara i djelatnosti na teritoriju radi njegove optimalne upotrebe*.⁴⁸ Drugim riječima, prostorno planiranje nužno je radi dugoročnog razvoja pojedinih područja, ono podrazumijeva suradnju velikog broja stručnjaka iz raznih disciplina, a njezina se metodologija temelji na *znanstvenom istraživanju, stručnoj tehnologiji izrade planova i poznavanju političke volje stanovništva izražene kroz stav vlasti*.⁴⁹ U SFR Jugoslaviji godine 1961. donesen je i Zakon o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju (NN 21/61, 41/61, 46/64, 29/66, 39/66, 18/69), kojim se propisuje izrada regionalnog i urbanističkog plana, s time da je definirano da se urbanističkim planom *usmjerava prostorni razvoj naselja* (za manja se naselja mogla donijeti i odluka koja zamjenjuje urbanistički plan), a *regionalni prostorni plan pak donosi se za šira područja ako razvoj većega broja naselja zahtijeva prostorno usklađivanje općih uvjeta razvoja*.⁵⁰ Opet, vidi se da se definicije koje daju Marinović-Uzelac i one navedene u zakonu ne razlikuju previše (iako su obje relativno šture). No možda su faktor dugoročnosti i opsežnosti ključne karakteristike prostornih planova – tako su planovi Južnog i Gornjeg Jadrana odredili da se svi ciljevi trebaju ostvariti za dva desetljeća od godine njihovog dovršetka, a upravo popis tih ciljeva svjedoči o opsežnosti čitavog planiranja. Tako Gašparović u članku iz 1972. donosi popis od 24 opća cilja

⁴⁷ Marinović-Uzelac, 2001: 11

⁴⁸ Marinović-Uzelac, 2001: 12

⁴⁹ Marinović-Uzelac, 2001: 31

⁵⁰ Radeljak, 2012: 350

obje te planerske akcije, a oni uključuju ispitivanje pogodnosti jadranske regije da postane žarište razvoja, ispitivanje mogućnosti gospodarskog povezivanja te regije s ostatkom države, ispitivanje mogućnosti industrijskog razvoja jadranskog područja, ispitivanje odnosa turističkih djelatnosti prema ostalim privrednim djelatnostima, utvrđivanje razloga negativnog kretanja u broju stanovnika, utvrđivanje optimalnog rasporeda prometnih pravaca, ispitivanje mogućnosti uspješnog razvoja poljoprivrede, izrada prijedloga o mjerama zaštite prirodnih i kulturnih vrijednosti, izrada prijedloga o načelima oblikovanja novogradnje te o mjerama zaštite povijesnih ambijenata, itd.⁵¹ Jasno je da se radilo o veoma opsežnim planovima koji se vjerojatno ne bi mogli izraditi bez pomoći Ujedinjenih Naroda, no glavno je pitanje u kojoj su mjeri oni zaista i realizirani. Istraživanje koje bi se trebalo provesti kako bi se dao iscrpan i točan odgovor na to pitanje preopsežno je i nadilazi obuhvat jednog diplomskog rada. Ipak, autorica će pokušati istaknuti neke osnovne poteškoće zbog kojih je upitno jesu li ovi prostorni planovi uopće provedivi u praksi, a pogotovo u kontekstu pitanja zaštite spomenika kulture.

4.1 Organizacija projekta Gornji Jadran

Nakon što su 1969. godine dovršeni radovi na projektu Južni Jadran, već su u lipnju 1970. započeli radovi na Projektu Gornji Jadran. Upravno vijeće Programa za razvoj Ujedinjenih Naroda odobrilo je taj projekt, kao drugu fazu opsežnog Projekta Jadran. Program za razvoj Ujedinjenih Naroda (UNDP) imenovao je UN kao Izvršnu agenciju, a Vlada SFR Jugoslavije Savezni zavod za međunarodnu tehničku suradnju.⁵² Nešto ranije, u travnju 1970., Vlada SFR Jugoslavije imenovala je Upravu Projekta i to preko SR Hrvatske i SR Slovenije koje su jedine od federativnih republika bile uključene u projekt.⁵³ Nakon odobrenja UN-a, Uprava Projekta Gornji Jadran sklopila je ugovor broj 3106170 s Urbanističkim institutom SR Hrvatske i Urbanističkim inštitutom SR Slovenije, kojim su ta tijela imenovana izvršiteljima radova za izradu *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*.⁵⁴ Kasnije su oba Instituta potpisala ugovore s raznim organizacijama, ustanovama i institutima te tako oformila veliku grupu stručnih suradnika koji su činili jedinstvenu radnu skupinu. Kako je obuhvat ovog projekta bio značajan, ta je radna skupina brojala 19 članova, redom: Institut za ekonomiku turizma (Zagreb), Urbanistički zavod Dalmacije (Split), Ekonomski institut (Rijeka), Institut za jadranske kulture i melioraciju krša (Split), Opće vodoprivredno poduzeće (Rijeka), Opće vodoprivredno poduzeće (Split), Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta

⁵¹ Gašparović, 1971: 43

⁵² Gašparović, 1972: 11

⁵³ Gašparović, 1972: 11

⁵⁴ Gašparović, 1972: 11

Sveučilišta u Zagrebu, Institut za povijest umjetnosti, Republički zavod za zaštitu prirode (Zagreb), Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture grada Rijeke, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zadra, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture grada Splita, Hidrometeorološki zavod SR Slovenije (Ljubljana), Turistički zvez (Ljubljana), Kmetijski inštitut Slovenije (Ljubljana), Zavod za spomen, varstvo SR Slovenije (Ljubljana) te Projektni atelje Urbanističkog zavoda (Ljubljana).⁵⁵ S druge strane, UN kao Izvršna agencija UNDP-a angažirao je tvrtke Shankland/Cox and Associates iz Londona te Consortium OTAM – Tourconsult iz Pariza i Rima za suradnju na izradi projekta.⁵⁶ U svrhu usklađivanja svih radova koji su se trebali izvoditi u okviru Projekta Gornji Jadran, nadležna tijela SR Hrvatske i SR Slovenije osnovala su Međurepubličku koordinacionu komisiju, sastavljenu od predstavnika izvršnih vijeća, stručnjaka i javnih radnika iz obje republike.⁵⁷ Ta je Međurepublička koordinaciona komisija osnovala Stručni savjet, čija je uloga bila davanje mišljenja o pristupu pojedinim fazama rada, toku radova i završnim radovima, a funkcionirao je i kao komisija za reviziju. Konačno, dokument nazvan Plan operacija, pod oznakom YUG-13, potpisan je 17. kolovoza 1971. u Beogradu.⁵⁸

Projektom Gornji Jadran planiralo se izraditi *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana* te 16 detaljnih urbanističkih planova za područja koja su se smatrala potencijalno iskoristivim turističkim lokacijama, a to su Šibenik (područje Srime), Biograd na moru (južni Pašman), Zadar (Petrčane-Diklo), Crikvenica (Jasenova), Krk (Glavotok), Mali Lošinj, centar grada Rijeke, Pula (Premantura), Rovinj (Bale-Sv. Pavao), obalni dio općine Labin, Piran – Izola, Radovljica, Alpski turistički centar Bovec, Kranjska Gora, Turistička zona na Cerkniaškom jezeru te otok Krk.⁵⁹

4.2 Osnovne postavke i ciljevi plana

Regija Gornji Jadran obuhvaćala je Sjevernu Dalmaciju, Liku, Gorski Kotar, prostor Kvarnera, Istru, slovenski priobalni prostor, Slovenski Kras, Posočje i dio slovenskih Alpi. Radi se o području uz Jadransko more koje je duboko zašlo u europski kontinent, a koje je svojom urbanističkom strukturom usko vezano uz područja Zagreba i Ljubljane, ali i čitave Srednje i Zapadne Europe. Naime, utvrđeno je da se *preko 90 % putničkog i 60 % robnog prometa*

⁵⁵ Gašparović, 1972: 11

⁵⁶ Gašparović, 1972: 11

⁵⁷ Gašparović, 1972: 11

⁵⁸ Gašparović, 1972: 11

⁵⁹ Gašparović, 1972: 11

*Jugoslavije odvija na granicama [države] u regiji Gornji Jadran ili njenoj neposrednoj blizini.*⁶⁰ Upravo zbog takvog specifičnog prometnog položaja te postojeće urbane mreže, ali i određenih prednosti za razvoj industrije, smatralo se da regija Gornji Jadran ima različite predispozicije razvoja od područja Južnog Jadrana. Zato se i metodologija planiranja prostornog razvoja ovog područja razlikovala od one primijenjene u Regionalnom prostornom planu Južni Jadran, no opća načela i ciljevi ostali su isti – želja da se na temelju pomne analize izradi plan kompleksnog i uravnoteženog razvoja i prostornog uređenja regije kako bi se spriječila stagnacija te razvoj samo jedne gospodarske grane.

Slika 1 – Položaj i podjela regije Gornji Jadran

⁶⁰ Gašparović, 1972: 8

Temeljna postavka *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* jest namjera da se oblikuje snažan prostorno-strukturni model za cijelu zemlju.⁶¹ To zapravo znači da je cilj ovoga plana bio povezati razvojno područje uz Jadransko more s već razvijenim područjem u unutrašnjosti koje je pratilo tok Drave, Save i Dunava. Kako bi se to postiglo, Projektom Gornji Jadran predviđalo se formiranje dvaju težišta razvoja, na sjeveru oko Rijeke, Pule i Kopra te južnije oko Zadra i Šibenika, oko kojih bi se zatim formirala manja razvojna područja i tako oblikovala osnovna struktura za razvoja čitave regije. Izgradnjom prometnih pravaca koji povezuju te točke razvoja međusobno, ali i s ostatkom države pa i šire, stvorili bi se nužni preduvjeti za uspješan razvoj regije, te za njezino povezivanje u gospodarskom, društvenom i kulturnom smislu. KRPPGJ predviđao je i stvaranje preduvjeta za porast broja stanovnika, gospodarski rast, razvoj poljoprivrede, iskorištavanje šumarskih potencijala, kontrolirani razvoj turizma, razvoj industrije te kopnenog i pomorskog prometa, ali i za zaštitu prirodnih i kulturnih dobara. Naravno, istaknuto je da je *zaštititi čovjekove okoline u cjelini posvećena najveća pažnja*, ali i da *nije bilo moguće sagledati u okviru rada na KRPPGJ sve tehničke, društvene i pravne konzekvence takve zaštite*, pa je odlučeno provesti i treći projekt vezan uz područje Jadrana koji bi bio posvećen samo tim pitanjima.⁶² Radi se o već spomenutom projektu Jadran III, koji – iako izrađen – zapravo nikada nije zaživio u praksi.

4.3 Tok radova

Prije početka konkretnih radova, posebna grupa stručnjaka ocijenila je sve do tada izrađene studije, prostorne planove i planove gospodarskog razvoja vezane uz područje Gornjeg Jadrana. Takvih studija bilo je mnogo, no izrađene su samo za određena područja i u prilično specifične svrhe. Najčešće se radilo o potrebama privatnih gospodarskih tvrtki ili pak općina da utvrde prednosti i mane ulaganja u neka područja i njihovo iskorištavanje za industrijske ili prometne svrhe. Prostorni planovi, s druge strane, najčešće su se izrađivali radi rješavanja raznih turističkih pitanja, no problem je što su izrađivani u različitim razdobljima, s različitim ciljevima i prema različitim metodologijama. Stoga se nije moglo iskoristiti mnogo takvih postojeći studija i projekata, a postojao je i problem velikih propusta u pogledu istraživanja prirodnih uvjeta razvoja regije te istraživanja za potrebe zaštite čovjekove sredine. Ipak, analiza postojeće situacije i izvršenih radova bila je nužna kako bi se što bolje pristupilo izradi početne studije nazvane *Pristup, osnovne postavke, prostorni obuhvat, ciljevi, metode i proces rada*, a koja je prihvaćena kao osnovna smjernica za izradu KRPPGJ-a. Zatim, u veljači 1971., izrađen

⁶¹ Gašparović, 1972: 8

⁶² Gašparović, 1972: 9

je *Predkoncept Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* te predložen na raspravu Međurepubličkoj koordinacionoj komisiji, Stručnom savjetu, međunarodnom konzultantskom tijelu (osnovanom na temelju ugovora UN-a i Vlade SFRJ), te općinama i drugim zainteresiranim stranama. Taj je predkoncept izrađen s jednim razlogom – željelo se raspraviti o nekim ključnim postavkama projekta koje će imati važnu ulogu za razvoj čitave regije, te pritom isključiti *u najvećoj mogućoj mjeri alternative razvoja i prostornog uređenja*.⁶³ Drugim riječima, raspravom se željelo postići kakav-takav konsenzus oko ključnih pitanja, kako bi se u budućnosti omogućila što jednostavnija realizacija samog projekta.

Slika 2 – Usmjeravanje prostornog razvoja

⁶³ Gašparović, 1972: 12

Nakon završenih rasprava o *Predkonceptu*, Grupa za KRPPGJ, kojom je rukovodio Franjo Gašparović, uvažila je primjedbe i molbe te pristupila završnim radovima, pa je krajem rujna 1971. godine predložen *Završni izvještaj Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* i to Stručnom savjetu, Međurepubličkoj koordinacionoj komisiji, republičkim tijelima SR Hrvatske i SR Slovenije, a onda je iznesen i za raspravu na sastancima s predstavnicima brojnih općina i njihovih radnih organizacija. O *Završnom izvještaju* raspravljali su Stručni savjet, Komisija za promet i Međurepublička koordinaciona komisija, a u lipnju i srpnju 1972. prihvatili su ga Komisija za regionalno prostorsko planiranje i Komitet za turizam Izvršnog sveta SR Slovenije. Nakon uvaženih primjedbi Međurepubličke koordinacione komisije, *Završni izvještaj Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana* izmijenjen je te dan kao prijedlog za raspravu Izvršnom vijeću Sabora SR Hrvatske i Izvršnom svetu Skupščine SR Slovenije, a te su rasprave trajale od rujna 1971. do rujna 1972. godine. Temeljem zaključaka tih tijela i Grupe za KRPPGJ prišlo se konačnom oblikovanju *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*, koji je dovršen do kraja 1972. godine. Sastavni dio KRPPGJ-a su tekstovi, nacrti, karte i grafički prikazi, ali i zaokruženi elaborati u kojima se detaljno obrađuju pojedini granski sektori projekta te u kojima se detaljnije objašnjavaju pojedini dijelovi Završnog izvještaja. Tu su, također, i osnovne studije kao *temeljna planersko-prostorna dokumentacija za parcijalno planiranje pojedinih djelatnosti, užih prostornih jedinica i naselja*, a koje su izrađene za sljedeća područja:

1. Globalna projekcija gospodarskog rasta i osnovne gospodarske strukture do 2000.;
2. Prirodno-geografske osobine;
3. Poljoprivreda;
4. Ocjena stanja i razvojnih mogućnosti ribarstva u regiji Gornji Jadran;
5. Šumarstvo;
6. Turizam;
7. Mogućnosti razvoja turizma u Gorskom kotaru, Velebitu i Učki – s posebnim osvrtom na zimski turizam;
8. Industrija i rudarstvo;
9. Stanovništvo;
10. Naselja;
11. Cestovni promet;
12. Pomorstvo;
13. Zračni promet;

14. Mogućnosti razvoja i unaprjeđenja željezničkog prometa;
15. Nerazvijena područja u zaleđu;
16. Vodoprivreda, vodoopskrba i zaštita voda;
17. Opskrba električnom energijom;
18. PTT;
19. Zaštita prirode;
20. Zaštita spomenika kulture.⁶⁴

4.4 Glavne postavke, ciljevi i metode rada

Akcija planiranja razvoja jadranskog područja koju je pokrenula Vlada SFR Jugoslavije u suradnji s UN-om imala je za svrhu stvoriti novo razvojno područje u državi, povezati ga s već razvijenim područjem savsko-dravsko-dunavskog međurječja te tako unaprijediti razvoj cijele države kako bi postala konkurentna na međunarodnoj razini.⁶⁵ Nakon prve faze, u kojoj je izrađen regionalni prostorni plan Južnog Jadrana, započela je izrada prostornog plana Gornjeg Jadrana, koja se temeljila na do tada izrađenim materijalima. Naravno, u obzir su uzete specifičnosti te regije, vrijeme i sredstva koji su bili na raspolaganju te ranije izvedene studije, ako su bile prihvatljive i korisne. Neki od općenitih ciljeva čitavog projekta navedeni su u uvodnom dijelu ovog poglavlja, no u *Završnom izvještaju* navodi se osam konkretnih ciljeva.⁶⁶ Prvo, željelo se istražiti prostor Gornjeg Jadrana u kontekstu funkcionalnih međuovisnosti s ostatkom države te njezinim gospodarstvom pa na temelju toga utvrditi može li to područje, uz ostatak jadranske obale, odigrati ulogu pokretača razvoja cijele SFR Jugoslavije. Potom je bilo važno utvrditi koje su prednosti Gornjeg Jadrana u kontekstu međunarodne trgovine, a prvenstveno sa zemljama Mediterana i Europe, te kako ga najbolje prometno povezati s relevantnim razvojnim područjima tih zemalja. Nadalje, od velike je važnosti bilo istražiti sve mogućnosti gospodarskog razvoja te regije, odnosno na temelju prirodnih resursa i tadašnjeg stupnja razvijenosti utvrditi koje bi gospodarske grane ondje mogle uspješno djelovati i na kojim područjima. Slijedom toga, valjalo je i odrediti točke težišta razvoja koja bi se potom prometno i strukturno povezala s kontinentalnim dijelom države na području međurječja Sava-Drava-Dunav. Željelo se ispitati postoje li i mogućnosti neposrednog povezivanja priobalnog područja sa zaleđem te ustanoviti mogu li takva nova težišta razvoja pozitivno utjecati na nerazvijena područja u unutrašnjosti. Potom dolazimo do jednog od važnijih ciljeva koji je

⁶⁴ Gašparović, 1972: 13

⁶⁵ Gašparović, 1972: 15

⁶⁶ Gašparović, 1972: 15-16

neposredno povezan s iniciranjem čitavog Projekta Jadran, a to je *da se istraži mogućnost korištenja turističke djelatnosti kao inicijatora razvoja i odnos te djelatnosti prema drugim gospodarskim djelatnostima, koje su također faktori razvoja područja Gornji Jadran* ali tako *da se na kvalitetnim prostorima nekih područja prvenstveno razvija turizam na taj način da se izbjegne stvaranje jednoznačnog gospodarstva, kako bi se osigurao kompleksan razvoj u samoj regiji.*⁶⁷ Drugim riječima, htjelo se istražiti koliki su industrijski potencijali Jadrana, a onda ih maksimalno iskoristiti, te istovremeno raditi na turističkom unaprjeđenju istog tog prostora. Iako suživot tvornica i plaža zvuči neprirodno, dapače potpuno kontrarno, čini se da se upravo takva ideja nalazi u temeljima ovog projekta. Pretposljednji cilj naveden u Završnom izvještaju tiče se nabiranja pojedinačnih i specifičnih istraživanja koja su se trebala provesti (primjerice, istraživanje prednosti uključenja regije u nove međunarodne i prometne tokove), no zadnji je cilj onaj koji je bitan u kontekstu ovoga rada, a tiče se i očuvanja kulturne baštine: *Da se u skladu s utvrđenim mogućnostima i najpogodnijim pravcima razvoja regije razradi funkcionalna mreža centralnih naselja i mreža infrastrukture, te da se s tim u vezi postave glavna načela zaštite prostora od nenamjenskog korištenja, očuvanja prirodnih znamenitosti, ljepota i kulturno-povijesnih spomenika karakterističnih za ovu regiju, i da se zaštiti čovjekova sredina u cjelini.*⁶⁸ Činjenica da je taj cilj zadnji na popisu može se smatrati do određene mjere indikativnom, no dublja analiza tog dijela projekta tek slijedi pa će se o tom pitanju raspraviti kasnije.

Metode rada na kojima počiva čitav KRPPGJ temelje se na metodologiji utvrđenoj na svim prethodnim planerskim projektima provedenima u suradnji Vlade SFR Jugoslavije i UN-a, a koja je ponajviše razrađena na Projektu Južni Jadran. Kako je već rečeno, ta metodologija nije u potpunosti preuzeta, nego adaptirana specifičnostima regije Gornji Jadran. Ipak, važno je naglasiti da je metodologija u svojoj osnovi već postojala i ranije te da je u najvećoj mjeri uvjetovana društvenim, ekonomskim i institucionalnim uređenjem SFR Jugoslavije te već utvrđenim sustavom planiranja. Upravo je društveno-gospodarsko uređenje SFR Jugoslavije važan faktor za ovaj projekt, ali ne toliko u procesu njegove izrade, koliko u njegovom provođenju u praksi. Naime, društveno uređenje tadašnje države počivalo je na vrlo širokoj samoupravi saveznih republika, općina te neposrednih proizvođača u organizacijama. Država se odlučila za vlastiti model uređenja političko-društvenih odnosa u obliku sustava društvenog samoupravljanja u kojem je sve državno vlasništvo postalo društvenim.⁶⁹ U principu, sva

⁶⁷ Gašparović, 1972: 16

⁶⁸ Gašparović, 1972: 16

⁶⁹ Online enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=54339>

sredstva proizvodnje bila su u društvenom vlasništvu, a glavna tijela koja su njima upravljala bili su radnički savjeti koje su činili sami radnici. Takav oblik samouprave utjecao je na čitav sustav planiranja jer su federalni, republički i općinski organi planiranja izrađivali vlastite planove koji su se u nekom trenutku susretali, usklađivali i koordinirali s planovima radničkih savjeta izrađivanih samoupravnim dogovorima u poduzećima.⁷⁰ To u prijevodu znači da je birokratski sistem bio ogroman i teško usklađiv, a to je već u samom početku značilo da su svi izrađeni planovi u pravilu samo orijentacijskog karaktera te da su za njihovu realizaciju potrebna sredstva iz federacije, republika, specijalnih fondova i banaka, ali i, najvažnije, iz radničkih akcija.⁷¹ Upravo ta činjenica možda je ključna u cijelom *Koordinacionom regionalnom prostornom planu Gornjeg Jadrana* jer jasno daje do znanja da nema nikakve garancije da će se planovi provesti u obliku iznesenom u *Završnom izvještaju* ili uopće. Projekt je, ugrubo rečeno, samo skup smjernica i savjeta koje bi jedinice lokalne samouprave poželjno trebale slijediti, no u praksi one to nisu dužne učiniti. Na taj se problem nadovezuje i činjenica da u SFR Jugoslaviji gospodarsko planiranje i prostorno planiranje nisu bili institucionalno povezani. To znači da se paralelno s izradom regionalnog prostornog plana trebalo raditi i na izradama studija gospodarskog razvoja u skladu s prostornim uređenjem, sektorskim gospodarskim analizama razvoja privrede te njihovom globalnom provjeravanju – u ovom je slučaju taj gospodarski dio razrađen u okviru *danih mogućnosti samo do mjere koja omogućuje izbor i konkretizaciju ciljeva razvoja za dugoročno razdoblje uz optimalno korištenje prirodnih izvora, postojeće gospodarske i društvene strukture, te infrastrukture i društvenih službi*.⁷² Drugim riječima, izrada dugoročnog gospodarskog plana bila je neophodna jer je predstavljala čvrstu osnovu za određivanje prostorne dispozicije, a bez takvog plana, odnosno takve metodološke pretpostavke, *prostorni [bi] plan sadržavao samo mnoštvo prijedloga i namjera nepovezanih s pravim stanjem i mogućnostima realizacije*.⁷³ Tek s postojanjem kvalitetnog gospodarskog plana zasnovanog na metodi globalne projekcije gospodarskog razvoja, KRPPGJ mogao je postati ostvariv i smislen. Shodno takvom dugoročnom gospodarskom planu, i sam je regionalni plan Gornjeg Jadrana imao dugoročne ciljeve, a kao krajnja godina njihovog ostvarenja odabrana je 2000. Naravno, te godina *figurira samo kao vjerojatna tehnička determinanta na koju se pokušao svesti pojam optimalne situacije prostora uza sva saznanja da tempo investicije zapravo diktira godinu realizacije plana, a ta dimenzija u uvjetima*

⁷⁰ Gašparović, 1972: 17

⁷¹ Gašparović, 1971: 43

⁷² Gašparović, 1972: 17

⁷³ Gašparović, 1972: 17

*slobodne privrede i nedostatka planova ostaje uvijek samo hipotetska pretpostavka.*⁷⁴ Takav je zaključak logičan jer je nemoguće sa sigurnošću odrediti kada će se točno ciljevi ovako opširnog plana ostvariti pa su u takvim planovima odabrane ciljne godine uvijek okvirne. Svi planovi, pa tako i KRPPGJ, izrađeni su u određenim društvenim i tehnološkim okolnostima te za određeno buduće vremensko razdoblje. No, svaki plan trebao bi uzeti u obzir da se u tom „određenom budućem vremenskom razdoblju“ javljaju nove raznovrsne pojave te da bi bilo važno proučiti utječu li one i na koji način na izvorne postavke plana. To podrazumijeva i mogućnost prilagodbe ili izmjene nekih od osnovnih postavki ili ciljeva plana, odnosno kontinuiran proces planiranja. U suprotnom bi moglo doći do inzistiranja na provođenju planova koji ne odgovaraju novim društvenim i tehnološkim okolnostima te koji čak mogu imati negativne posljedice na ukupan razvoj regije ili čitave države. U *Završnom izvještaju* jasno se naglašava da *kontinuitet planiranja pretpostavlja određeni fleksibilitet koji se očituje u prilagođavanju novim saznanjima o mogućnostima razvoja i njihovih reperkusija na prostorno uređenje od trenutka kada je plan izrađen pa do utvrđenog roka njegovog izvršenja.*⁷⁵ Istina jest da se SFR Jugoslavija u međuvremenu raspala te da je KRPPGJ zaboravljen ili u najmanju ruku napušten, pa je i sama mogućnost kontinuiteta planiranja nemoguća. No ipak bi bilo vrlo zanimljivo usporediti stvarno stanje na Jadranu 2000. godine sa zacrtanim ciljevima iz 1972. Na žalost, i takva analiza izlazi iz okvira ovog diplomskog rada.

4.5 Završni izvještaj

Završni izvještaj Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana, izdan u Rijeci 1972. godine, sažeto donosi sve informacije o projektu: od osnovnih postavki i ciljeva radova, opisa razvoja ideje projekta te čitave njegove realizacije, objašnjenja važnosti projekta i njegove uloge za dugoročan razvoj SFR Jugoslavije, do kratkog ali informativnog opisa svake studije koja je izrađena u njegovom okviru. Naravno, uz taj završni izvještaj postoje i pojedinačni opširni izvještaji za svaku studiju, pa tako i za poglavlje o zaštiti spomenika kulture. No, prije no što se krene s analizom te studije, valja kratko opisati razmatranja kojima je *Završni izvještaj* zaključen. Nakon ponovnog pregleda najvažnijih točaka samog projekta, kratko se dotiče i tema daljnjih planerskih radova. Točnije, radi se o sugestijama koje bi olakšale realizaciju svih ciljeva prostornog plana, a koje uključuju prijedlog da se *investicije u prostoru koordiniraju na temelju društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, a ne da se prepuste isključivo inicijativama pojedinih interesnih grupacija, formiranje zajedničke razvojno-planske*

⁷⁴ Gašparović, 1971: 43

⁷⁵ Gašparović, 1972: 18

*službe za uža i šira područja regije, koje bi obuhvatile planiranje razvoja i prostornog uređivanja, potom da nadležni republički organi SR Hrvatske i SR Slovenije u odgovarajućem zajedničkom tijelu za prostorno planiranje preuzmu koordinaciju rada na [području Gornjeg Jadrana] i predlože mjere za kontinuiranu koordinaciju pri realizaciji KRPPGJ, te još neke slične.*⁷⁶ U principu, rukovoditelj Grupe za KRPPGJ Franjo Gašparović i ostali stručnjaci koji su sudjelovali na izradi čitavog projekta bili su svjesni važnosti njegove realizacije i trudili su se maksimalno potaknuti tijela vlasti SR Hrvatske i SR Slovenije da uistinu provedu plan i to čim prije i što sličnije onome što je zamišljeno. Kako je već rečeno, nije postojalo pravnih stega koje su obvezivale jedinice lokalnih samouprava da u bilo kojoj mjeri provedu odluke prostornog plana, kao što nije bilo službenog tijela za nadzor realizacije čitavog projekta. Upravo su to ključni propusti KRPPGJ, odnosno svih Jadranskih Projekata, a primjer odnosa prema spomeničkoj baštini vrlo zorno to i ilustrira. Kako je upravo to poglavlje Projekta Gornji Jadran tema ovog rada, u sljedećem će se dijelu prepričati te analizirati njegov završni izvještaj.

⁷⁶ Gašparović, 1972: 121

5. ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE U KOORDINACIONOM REGIONALNOM PROSTORNOM PLANU GORNJEG JADRANA

Zaštita spomenika kulture čini 13. studiju unutar *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*, a na njezinoj su izradi sudjelovali stručnjaci iz Hrvatske i Slovenije i to iz sljedećih institucija: Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba (prof. Stanka Domin), Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita (prof. Ivo Babić), Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Rijeke (dipl. inž. arh. Sanja Borčić, prof. Vesna Jenko, etnologinja Beata Pavlovski-Gotthardi i dr. Iva Perčić), Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu (dr. Milan Prelog i suradnica prof. Marija Planić-Lončarić), te Zavoda za spomeniško varstvo iz Ljubljane (dipl. arheologinja dr. Iva Curk, dipl. imetn. Zgodov. Dr. Ivan Komelj, dipl. biol. Stane Peterlin, dipl. inž. arh. Frane Vardjan i dipl. umetn. Zgodov. Dr. Marijan Zadnikar). Radove ove osnovne studije koordinirala je Grupa za izradu KRPPGJ predvođena Franjom Gašparovićem. Studija je pisana dvojezično i to tako da su dijelovi koji obrađuju hrvatski dio regije pisani hrvatskim jezikom, a oni o slovenskom dijelu slovenskim jezikom. U uvodnom se dijelu objašnjava da je podjela regije posljedica činjenice da SR Hrvatska i SR Slovenija imaju zasebne službe za zaštitu spomenika s različitim terenskim obuhvatom i različitim pristupom tipologiji spomenika.⁷⁷ Studija je organizirana tako da je prvi dio posvećen spomenicima kulture u hrvatskom dijelu regije (taj dio sadrži uvod, osnovne smjernice aktivnog pristupa zaštiti spomenika te popis svih spomenika kulture), a drugi dio slovenskom području (taj dio spomeničkog fonda jadranskog područja izlazi iz okvira teme ovog diplomskog rada, pa o njemu neće biti riječi).

U uvodnom dijelu studije o hrvatskom dijelu regije Gornji Jadran prvo se opisuje njezina karakteristična kulturno-zemljopisna situacija, s velikim brojem specifičnih područja oblikovanih tijekom duge povijesti, a koja se međusobno najviše razlikuju po strukturama svojih naselja. Radi se o području koje bi se ugrubo moglo podijeliti na zonu obale i kontinenta, koje su međusobno odijeljene planinama.⁷⁸ Ako se ode korak dalje, do kulturno-povijesnog aspekta promatranja, unutar istih zemljopisnih područja mogu se uočiti i mikroregije, koje su nastale kao posljedica turbulentne povijesti i veoma nestabilnih političkih granica. Upravo se zato procesi integracije započeti stvaranjem SFR Jugoslavije mogu opisati i kao *negacija ne samo raznih kulturno-povijesnih regija, nego i geografskih, prirodnih granica koje su [tu regiju] nekada presijecale*.⁷⁹ Autori dalje ističu da se ta integracija prije svega ostvaruje

⁷⁷ Babić, 1972: 1

⁷⁸ Babić, 1972: 1

⁷⁹ Babić, 1972: 1

širenjem suvremene izgradnje s osnovnim zajedničkim karakteristikama koje je čine jedinstvenom i prepoznatljivom, pa se tako *suvremena stambena izgradnja u naseljima alpske zone u pravilu ne razlikuje od one u Šibeniku*.⁸⁰ To je prije svega rezultat nekorištenja lokalnih tradicionalnih materijala i načina gradnje. S druge strane, ti isti tradicionalni elementi gotovo se zloporabljaju u turističkoj izgradnji s ciljem stvaranja nekakvog umjetničkog ugođaja, no bez realnog uspjeha u stvaranju novog regionalnog stila. Zaključak autora studije jest da je osnovni problem širenje tipizirane stambene izgradnje koja *[nema] nikakve organske veze s ranijim, povijesnim oblicima izgradnje, strukturama naselja, pa ni prirodnim sredinama*.⁸¹ O istim tim problemima pisao je i Milan Prelog pet godina ranije, u *Programu dugoročnog razvoja i planu prostornog uređenja jadranske obale*, pa se ne može reći da su upravo iznesene informacije neka nova otkrića. No, analiza tendencija razvoja jest zanimljiva jer vrlo kritički objašnjava zašto je neophodno da prostorno planiranje polazi od zaštite prostora kao jednog od osnovnih interesa čitave zaštite, te se u određenoj mjeri suprotstavlja i osnovnim postavkama samog KRPPGJ-a. Naime, kao što je već spomenuto, jedan od osnovnih ciljeva Projekta Gornji Jadran bio je ravnomjieran razvoj što većeg broja privrednih grana koje su mogle iskoristiti prirodne resurse dostupne na ovom području. Od njih, najveća je prednost dana industriji i turizmu (i to turizmu u smislu izgradnje smještajnih kapaciteta, ugostiteljskih objekata, prometnica i sl.), dvjema granama koje intenzivno iskorištavaju prostor, ali i vodu i zrak i to na području puno širem od same lokacije koju zauzimaju. I turizam i industrija tendiraju stalnom rastu i često zahtijevaju nove intervencije u prostoru. Dugoročno gledano, to znači da se čak i ona industrijska postrojenja izdvojena u prostoru s vremenom približe gradovima i naseljima u svojoj okolini (pogotovo zato što i gradovi imaju tendenciju širenja). Taj problem postaje još veći ako se zbog kratkoročnih ekonomskih interesa većina tvornica, hotela, luka i sličnih privrednih postrojenja gradi što bliže postojećim naseljima zbog korištenja postojeće infrastrukture, povezanosti sa središtima informacija i vlasti, i sl. Autori studije prepoznali su opasnost takvog razmišljanja te predvidjeli da bi *nastavak tako kratkovidnog lociranja [doveo] do sve oštrijih sukoba različitih interesa između novih sadržaja, prije svega između industrije i turizma*.⁸² To znači da se poticanjem razvoja privrednih grana bez sagledavanja dugoročnih posljedica ozbiljno ugrožava kvalitetan razvoj postojećih sredina te nastanak novih. Većina intervencija industrijskog karaktera dovodi do jednostranog iskorištavanja prostora i najčešće rezultira degradiranim pejzažem, a uvođenje sustavne politike obnove takvog pejzaža jako je

⁸⁰ Babić, 1972: 1-2

⁸¹ Babić, 1972: 2

⁸² Babić, 1972: 4

teško jer su kratkoročni ekonomski interesi uvijek u prednosti nad dugoročnom potrebom vođenja brige o okolišu. Svi su ovi zaključci vrlo jasni i izravni te točno opisuju problematiku zaštite čovjekove okoline u državi potpuno usmjerenoj na industrijski rast i razvoj, što je prilično kontradiktorno s obzirom na to da se radi o zaključcima iznesenima u studiji koja je dio prostornog plana čiji je jedan od glavnih ciljeva upravo razvoj industrije. To je vrlo velik problem *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*, no o tome će biti više riječi u narednom poglavlju.

Jedna od posljedica ubrzanog razvoja urbanih sredina i suvremenog života u priobalnim gradovima jest postupna degradacija povijesnih sredina. Taj je proces započeo s industrijalizacijom, odnosno gradnjom prvih željeznica, tvornica te modernizacijom luka, kada su primorski gradovi, do tada orijentirani prema moru, počeli mijenjati karakter i širiti se prema unutrašnjosti, dalje od povijesnih sredina. Termin „povijesne sredine“ koristi se u ovoj studiji umjesto izraza „spomenik kulture“ jer *u samoj biti svaki pa i najizoliraniji spomenik kulture predstavlja određenu povijesnu sredinu ili tek njen sačuvani dio*.⁸³ Autori su podijelili osnovnu problematiku zaštite spomenika kulture na zaštitu pojedinačnih objekata te zaštitu cjelina, a svaki od ovih oblika ima svoje posebne metode pristupa objektu zaštite. Tako je cilj zaštite pojedinačnih objekata konzerviranje i prezentacija, a potrebno je osigurati samo užu prostornu zonu koja ih neposredno okružuje radi očuvanja integriteta, pogleda, pristupa i sl.⁸⁴ Zaštita povijesnih sredina puno je kompleksnija. S jedne strane, gotovo je nemoguće zaštititi neku povijesnu sredinu koja je nenaseljena ili u potpunosti prenamijenjena (takva naselja „muzejskog“ tipa traže puno ulaganja, a prilično su neprofitabilna i teško održiva). Ali, s druge strane, aktivna zaštita povijesnih cjelina, koja podrazumijeva njihovo stambeno i funkcionalno korištenje, može u konačnici dovesti do narušavanja njihovog povijesnog karaktera. Do takvog narušavanja ne dovode samo nekontrolirana suvremena izgradnja ili neuspješne interpolacije, nego i mnogobrojne sitne promjene *koje vrše vlasnici objekata i koje je praktički nemoguće kontrolirati*.⁸⁵ Autori pritom misle na primjenu novog i drugačijeg građevinskog materijala, promjenu oblika vrata i prozora, ili pak otvaranje novih vrata i prozora, potom promjenu krovnog pokrova ili pak dizanje novih katova. Kada se takve promjene nanižu jedna na drugu, sam karakter jedne povijesne sredine može se u potpunosti promijeniti. Razumljivo je da stanovnici unose takve promjene u svoje stambene prostore jer se oni moraju prilagoditi suvremenim životnim potrebama, no potrebno je pronaći način da te promjene zadovoljavaju i

⁸³ Babić, 1972: 6

⁸⁴ Babić, 1972: 6

⁸⁵ Babić, 1972: 7

potrebe stanovnika i postulate službi za zaštitu spomenika kulture. Vrlo je teško pronaći rješenje koje uistinu hoće zadovoljiti obje te strane, no autori ove studije smatraju da ga treba potražiti u *politici zaštite prostora koja mora uključiti u praksu i kategoriju "rezervata"*.⁸⁶ Takva kategorija prisutna je unutar područja zaštite prirode, no autori smatraju da se treba uvesti i u okviru zaštite spomenika te teoretski zaštititi i praktično razraditi. Unutar same studije ne daju se nikakve osnovne postavke takve kategorije, no zato se opisuju dva osnovna tipa zaštite: prezentativni i integralni. Prezentativni se odnosi prvenstveno na arheološke lokalitete, a potom i na fortifikacijske objekte te sakralne građevine izvan naselja. S druge strane, autori navode da bi *integralna zaštita određenih povijesnih sredina na području zahvaćenom planom [trebala] predstavljati dio smišljene i cjelovite politike zaštite prostora, jer ukoliko se nastavi nekontrolirana difuzija nove industrijsko-tehničke sredine na čitavom prostoru pojavit će se nužno svi oni problemi koje život takvih sredina sa sobom donosi, sve one krizne situacije i ugrožavanja biološkog i društvenog života*.⁸⁷ Osnovi problem odnosa industrijske gradnje i povijesnih sredina (pa i svih naselja općenito) jest prepoznat, no konkretne smjernice za oblikovanje te „smišljene i cjelovite politike zaštite prostora“ nisu dane. To nas opet vraća na početak i pitanje je li ostvarenje svih planova KRPPGJ-a uistinu moguće te je li od samog početka postojala odluka da je industrija prioritet te da je sve podređeno upravo njoj.

U drugom dijelu uvoda daje se opći osvrt na spomenički fond regije Gornji Jadran. Spomenici su podijeljeni u dvije grupe prema općem karakteru – s obzirom na kulturno-geografske kriterije te s obzirom na njihovu funkciju i položaj.⁸⁸ Premda čitava područje ove regije pripada mediteranskom kulturnom krugu, mogu se primijetiti i manje i veće razlike između pojedinih njezinih dijelova. To je posljedica složene političke povijesti, utjecaja različitih kultura, migracije stanovništva kroz čitavu povijest, samih zemljopisnih obilježja terena i sl. Uzevši u obzir sve te i brojne druge faktore, autori su područje Gornjeg Jadrana podijelili na 11 cjelina:

1. zapadna obala Istre s Pulom,
2. istočna obala Istre s Kastavom,
3. unutrašnjost istarskog poluotoka,
4. Hrvatsko primorje od Bakra do Zrmanje, uključujući visoravan Vinodola,
5. obalna regija od Zadra do Mirne kod Trogira,
6. kraško zaleđe Zadra i Šibenika,

⁸⁶ Babić, 1972: 8

⁸⁷ Babić, 1972: 9

⁸⁸ Babić, 1972: 9

7. Krk, Rab i Pag,
8. Cres, Lošinj i Silba,
9. zadarski arhipelag s Kornatima,
10. Gorski kotar te
11. Lika.⁸⁹

Slika 3 – Spomenički fond regije Gornji Jadran

⁸⁹ Babić, 1972: 10-11

U nastavku se, zatim, donosi popis svih spomenika kulture, a izradili su ga Regionalni zavodi za zaštitu spomenika kulture Zagreb, Rijeka i Split te Općinski zavod za zaštitu spomenika kulture Zadar. Svi su spomenici razvrstani u pet grupa s obzirom na svoj položaj u prostoru:

1. urbane i poluurbane aglomeracije,
2. ruralne aglomeracije,
3. pojedinačni sakralni objekti (crkve i samostani),
4. pojedinačni profani objekti (štancije, burgovi i sl.) te
5. arheološke zone.⁹⁰

⁹⁰ Babić, 1972: 14

6. NEKI PROBLEMI JADRANSKIH PROJEKATA

Projekti Južnog i Gornjeg Jadrana bili su vrlo inovativni jer su bili prvi prostorni planovi tih razmjera i te razine kompleksnosti na području bivše Jugoslavije. Njima se obuhvatilo područje površine preko 50.000 km², koje je zahvatilo dijelove četiri savezne republike i 87 općina, a koje je ujedno sadržavalo oštre oprečnosti *kako u prirodnim uvjetima tako i na nivou društveno-ekonomskog razvoja pa i u samim mogućnostima razvoja*⁹¹ Već se ovdje naziru prvi problemi, barem prema tumačenju Marinović-Uzelca, koji smatra da je *taj planerski prostor ipak bio preširoko obuhvaćen i da se je tu u dobroj mjeri radilo i o megalomaniji, kako jugoslavenskih vlasti, tako i Unescove službe za razvoj.*⁹² Nadalje, realizacija ovih planova uključivala je tri razine planiranja (od regionalnih do detaljnih urbanističkih planova) te podrazumijevala nove pravne, institucionalne i novčane mjere i uvjete. I upravo tu nastupaju sljedeći problemi – činjenica da je realizacija podrazumijevala prekrajanje i prilagođavanje zakonodavstva na više različitih područja. Tako je u fazi planiranja značajan problem bila neusklađenost urbanističkih zakona u različitim saveznm državama, ali i činjenica da je u postojećim zakonima središnji pojam bio „plan“, a ne sam „proces planiranja“.⁹³ Ipak, značajniji su se problemi javili u fazi realizacije planova. O realizaciji plana treba se razmišljati već tijekom faze planiranja i izrade planova – s jedne strane nužno je uključiti javnost u donošenje odluka jer je stanovništvo ono koje će na svojoj koži osjetiti provedbu svih planova, ali također treba razmišljati o potencijalnim investitorima koji će omogućiti realizaciju svih (uglavnom prilično skupih) zahvata. Tako je kod KRPPGJ-a odlučeno da se detaljni planovi uopće neće izrađivati ako ne postoji potencijalni investitor. Bilo je i situacija da je potencijalni investitor postojao i sudjelovao u procesu planiranja, ali bi radi uštede novčanih sredstava prilikom realizacije odlučio promijeniti neke elemente plana ili ga potpuno napustiti.⁹⁴ Štoviše, „idealni investitor“, odnosno investitor koji posjeduje adekvatna sredstva i sasvim realno definira svoje stavove i pristupe, nije postojao ni u Projektu Južni Jadran ni u Projektu Gornji Jadran.⁹⁵ Neki od najčešćih uzroka nepoštivanja planova vrlo su raznoliki: primjerice, nije bilo adekvatnih službi za provođenje planova na lokalnoj razini (koja je zapravo najvažnija), nisu postojali efikasni instrumenti suzbijanja samovolje investitora, postojali su i ranije doneseni planovi koji su bili u opreci s novim planovima i sl. Postojali su i problemi koji su doveli u pitanje ne samo realizaciju planova, nego i samo njihovo postojanje – nepostojanje osiguranja

⁹¹ Marasović, 1971: 27

⁹² Marinović-Uzelac, 1992: 80

⁹³ Marasović, 1971: 29

⁹⁴ Marasović, 1971: 31

⁹⁵ Marasović, 1971: 32

da će izrađeni planovi konstantno biti aktualizirani, odnosno prilagođavati se stalnim promjenama u vremenu i prostoru, te činjenica da realizacija podrazumijeva stalnu suradnju međurepubličkih administracija te (vjerojatno) brojne kompromise.⁹⁶ Možda je baš Milan Prelog najbolje sročio problem provođenja Jadranskih planova: *Možda je jedna od osnovnih slabosti naših prostornih planova naivno povjerenje da se elementarni tokovi mogu regulirati nacrtima i riječima; jer zapravo što danas predstavlja veliki dokument, zvan "Plan Južni Jadran" nego jednu mogućnosti izbora racionalnog korištenja prostora koja u samoj praksi nije prihvaćena, usprkos deklarativnog usvajanja postavki.*⁹⁷ Iako se Prelog osvrće na Projekt Južni Jadran, slobodno možemo zaključiti da isto vrijedi i za Projekt Gornji Jadran.

⁹⁶ Marasović, 1971: 33

⁹⁷ Prelog, 1971: 75

7. ZAKLJUČAK

Cilj ovog diplomskog rada bio je proučiti pristup zaštiti spomenika kulture unutar *Koordinacionog regionalnog prostornog plana Gornjeg Jadrana*, te ga pokušati kritički analizirati. Kako bi se to i postiglo, dan je koncizan kronološki pregled svih važnih projekata i planova vezanih uz prostorno planiranje jadranskog područja u SFR Jugoslaviji od kraja 1950-ih do početka 1970-ih godina. U konačnici, zaključak se može iznijeti vrlo sažeto – na teorijskoj razini pristup zaštiti spomenika kulture unutar procesa prostornog planiranja vrlo je temeljit, jasan, smislen i aktualan; na praktičnoj, pak, razini, zaštita spomenika kulture nikada nije imala šansu postati prioritetom, pogotovo pored velikih industrijskih i turističkih apetita SFR Jugoslavije. Taj sraz između teorije i prakse, između idealnih planova na papiru i realnih problema kompleksnog birokratskog aparata, samovolje investitora, nepostojanja zakonske obveze provođenja planova i mnogih drugih poteškoća, prepoznat je već u vrijeme izrade planova, a njegove posljedice vidimo i danas. To su ostaci industrijskih postrojenja koji su nagrdili vizure starih gradova poput Šibenika i Bakra, opustošeni i derutni hotelski kompleksi duž čitave obale koji zjape prazni dok ih ne kupi neki strani investitor ili dok potpuno ne propadnu, problemi s bespravnom gradnjom, problemi s povijesnim sredinama koje i dalje propadaju zbog nebrige ili pak pretjeranog iskorištavanja u turističke svrhe, daljnji pad broja stanovnika, propadanje željeznice zbog neodržavanja, itd. Projekt Gornji Jadran ne zaslužuje velike kritike u projektnom kontekstu, no potpuni nedostatak aparata za njegovo provođenje od samog ga je početka, usudila bih se reći, učinila besmislenim. Tako je *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg Jadrana* samo primjer prostornog planiranja u određenom vremenu i na određenom prostoru, s, ako već ne i realiziranim, onda barem dobrim idejama za očuvanje spomenika kulture.

LITERATURA

1. Gašparović F. (koor.) (1972.), *Koordinacioni regionalni prostorni plan gornjeg Jadrana: završni izveštaj*, Urbanistički institut SR Hrvatske, Urbanistički inštitut SR Slovenije, Zagreb, Ljubljana
2. Gašparović, F. (1966.), *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, „Čovjek i prostor“, 160-161: 1-5, Zagreb
3. Gašparović, F. (1971.), *Prostorno planiranje jadranskog područja i planiranje razvoja turizma*, „Arhitektura“, 111-112: 35-59, Zagreb
4. Marasović, M. (1971.), *Projekti Južnog i Gornjeg Jadrana: Neka iskustva i problemi*, u: Aktualna pitanja prostornog planiranja i perspektive razvoja jadranskog područja - savjetovanje, Urbanistički savez Hrvatske: 27-34, Zagreb
5. Marasović, T. (1985.), *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Sveučilište u Splitu: Društvo konzervatora Hrvatske: Arhitektonski fakultet Sveučilišta, Split
6. Marasović T. (ur.) (1970.), *Metodološki postupak revitalizacije historijskih urbanih centara*, u: Problemi i tehnika zaštite historijskih gradskih centara, Stalna konferencija gradova Jugoslavije; Urbanistički zavod Dalmacije: 125-137, Beograd, Split
7. Marinović-Uzelac, A. (2001.), *Prostorno planiranje*, Dom i Svijet, Zagreb
8. Marinović-Uzelac, A. (1992.), *Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja*, „Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja“, 1: 69-85, Zagreb
9. Mattioni, V. (2003.), *Jadranski projekti: projekti južnog i gornjeg Jadrana 1967.-1972.*, Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb
10. Prelog, M. (1971.), *Jadranske teme*, „Arhitektura“, 111-112: 75-79, Zagreb
11. Prelog, M. (1967.), *Kulturna baština u prostornom planu Jadrana*, Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb
12. Prelog, M. (1967.), *Prostorno planiranje i kulturna baština Jadranske obale*, „Arhitektura“, 93-94: 11-14, Zagreb
13. Ševčik, B. (1967.), *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja Jadranskog područja: prijedlog metodologije planiranja i projektiranja zaštićenih prostora i objekata Jadranskog područja*, Urbanistički institut SR Hrvatske, Zagreb
14. Radeljak, P. (2012.), *Prostorno planiranje na području Šibensko-kninske županije od druge polovice 20. stoljeća*, „Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja“, 194: 345-377, Zagreb
15. <http://www.enciklopedija.hr/Default.aspx> [5. 7. 2016.]

IZVOR ILUSTRACIJA

Slika 1: Mattioni, 2003: 272

Slika 2: Mattioni, 2003: 275

Slika 3: Mattioni, 2003: 283